

**ОСОБЛИВОСТІ ВІЛЬНОГО ПЕРЕКЛАДУ РОМАНУ У ВІРШАХ
«МАРУСЯ ЧУРАЙ» ЛІНИ КОСТЕНКО**

Жигома Оксана Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та слов'янської філології ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Гома Жанна Олександрівна, студентка ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглядаються питання перекладу в контексті міжкультурної комунікації. Досліджуються вільний російськомовний переклад Олексія Аулова відомого роману у віршах «Маруся Чурай» Ліни Костенко. На основі проведеного зіставного аналізу тексту-оригіналу і тексту-перекладу зроблено спробу надати критичну оцінку російськомовної інтерпретації, що сприятиме в подальшому пошукові адекватних способів вираження при перекладі поетичних творів.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, художній переклад, зіставний аналіз, вільний переклад.

Zhyzhoma O., Goma Z. Features of the free translation of the novel in poems «Marusia Churai» by Lina Kostenko

The article deals with the translation in the context of intercultural communication. The author examines Alexey Aulov's free Russian translation of the famous novel in poems «Marusia Churai» by Lina Kostenko. On the basis of the comparative analysis of the original text and the translated text, an attempt is made to provide a critical assessment of the Russian-language interpretation, which will help to the further search for adequate ways of expression in the translation of poetical works.

Key words: intercultural communication, interpretation, comparative analysis, free translation.

Постановка проблеми. Проблеми художнього перекладу здавна перебувають у фокусі уваги дослідників, тож сьогодні можна стверджувати, що існує теоретико-методологічна база у сфері перекладознавства та міжкультурної комунікації загалом, яка забезпечує та підтримує практичну діяльність перекладача. І хоча існує велика кількість публікацій, фундаментальних монографічних робіт (Л. Бархударов, Р. Зорівчак, В. Коптілов, В. Комісаров, О. Федоров та ін.), окремих статей, присвячених особливостям художнього перекладу, залишається багато нерозв'язаних питань, пов'язаних з особливостями міжкультурної комунікації в контексті конкретного художнього твору, в даному випадку мова іде про аналіз вільного перекладу російською мовою історичного роману у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай», здійсненого О. Ауловим, що й становить актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що студіюванню питань, пов'язаних із перекладом поетичних текстів на різних рівнях, присвячено чимало праць вітчизняних і зарубіжних мовознавців Л. Бархударова, Р. Зорівчак, В. Коптілова, В. Комісарова, А. Федорова, Н. Підмогильної, низка питань, пов'язаних із перекладом конкретного художнього твору, зокрема виявлення і аналіз типологічних особливостей А. Ауловим перекладу-переспіву роману у віршах «Маруся Чурай» Ліни Костенко, залишається не вирішеними, що й становить **актуальність** даного дослідження.

Вибір **матеріалу** дослідження аргументується тим, що роман у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай» є невід'ємною частиною скарбниці української літератури, відповідно зіставний аналіз типологічних особливостей вільного перекладу-переспіву дозволить надати оцінку російськомовної інтерпретації й сприятиме в подальшому пошуку адекватних способів вираження при перекладі поетичного мовлення.

Мета дослідження полягає у виявленні типологічних особливостей вільного перекладу-переспіву, що допоможе у вирішенні питань міжкультурної комунікації через діалог двох мов і культур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно перекладацький твір, у тому числі й віршований, аналізується й оцінюється за кількома критеріями залежно від того, які аспекти дослідник визначає як пріоритетні. Обмежені рамки статті дають змогу торкнутися лише кількох суттєвих питань, розгляд яких допоможе скласти уявлення про видавану роботу О. Аулова .

Л. Костенко визначила жанр «Марусі Чурай» як історичний роман у віршах. О. Аулов запропонував читачам вільний переклад цього твору, і у вихідних даних аналізованого видання та в передмові до нього говорить про роман у віршах, опускаючи історичну дефініцію. Вільний переклад як перекладацько-довідниковий термін зазвичай тлумачать у тому сенсі, що такий переклад має на меті передати основну інформацію оригіналу, яку можна вважати домінантною, смислостверджувальною, і перекладач отримує «право» знехтувати деякими формальними ознаками вихідного тексту, поетичними особливостями, психологічними характеристиками персонажів, змістом підтексту, ліричними відступами і т. п.

У теорії перекладу розрізняють вільний, буквальний, адекватний та інші різновиди перекладів, і якщо про буквальний переклад можна говорити як про підрядник, виконаний фахівцем-філологом для перекладача-професіонала, який володіє мовою оригіналу, то терміном «адекватний переклад», як правило, визначено якісний рівень якогось результату процесу перекладу.

Не виключено, що вільний переклад відображає насамперед провідне ставлення перекладача до вихідного матеріалу, коли інтерпретатор дає повну свободу своїй фантазії, відповідним творчим намірам, пропонуючи читацькій аудиторії індивідуальне сприйняття оригіналу та прагнучи максимально вірно відтворити його особливості. Однак реципієнт чекає все ж таки від перекладу універсального уявлення щодо оригіналу, що є доступним йому через незнання мови. Імовірно, можна знехтувати під час перекладу деякими формальними рисами першоджерела (наприклад, у віршованому перекладі – строфікою або римуванням, якщо вони не руйнують жаровий канон), однак, попереджаючи читача спочатку про те, що переклад вільний, перекладач може посилатися на достатнє знання мови, на адекватне і глибоке розуміння думок автора вихідного тексту.

Перекладач, який охарактеризував свою працю як вільний переклад, одразу інформує про те, що його робота – лише наближення до оригіналу, а не відтворення тексту в повному інформаційному та художньому обсязі, а отже, виникає спокуса щось дописати «від себе», по-своєму обґрунтувати і конкретизувати ту чи іншу думку автора.

Коли йдеться про переклад літературно-художніх текстів, у яких другорядних, істотних для розуміння загального змісту твору моментів немає і бути не може, особливо якщо автором цього твору є видатний письменник, а сам твір – знакова культурна подія, будь-яка змістова втрата може виявитися відчутною або навіть фатальною для результату перекладу.

Вільний характер перекладу не може вплинути на його жанр, тим паче, що оригінальний твір – це об'ємне, масштабне полотно, і авторське визначення жанру має зберегтися в перекладі. Наративні особливості роману Л. Костенко наглядно демонструють жанрові ознаки як роману у віршах, так й історичного роману, що переконливо свідчить про точність запропонованого автором першоджерела жанрової дефініції.

Власне сюжет роману можна вважати завершеним у п'ятому розділі «Страта», коли напружений драматизм оповідання досягає кульмінації (читач очікує на неминуче жертвоне страждання Марусі Чурай), але в заключних рядках цієї глави читач дізнається про порятунок головної героїні: гуманізм і правда повертають Марусю до життя. Однак авторський задум значно ширший: після п'ятого розділу йдуть ще чотири, у яких розповідається про історичні події, висвітлюється широкий простір України, і таким чином виразніше представлений романий хронотоп. Працюючи з романом Л. Костенко «Маруся Чурай», перекладачеві варто було врахувати очевидні жанрові принади твору і не змінювати довільно авторське визначення жанру, як це зробив О. Аулов. У творі Л. Костенко небагато дійових осіб: Маруся, Гриць, мати Марусі, Галя, Іван Іскра і ще багато

другорядних фігур. У кожного з героїв роману – своя функція, але, так чи інакше, вони пов'язані з образом головної героїні – Марусі Чурай, кожен по-своєму сприяє максимальному та повному розкриттю її характеру. О. Аулов зберігає у своєму перекладі майже всіх персонажів, і функції у них ті самі, що й у першоджерелі. Це ще один аргумент на користь того, що вільним переклад О. Аулова назвати важко, оскільки він із максимальною повнотою відтворює зміст оригіналу.

Основна сюжетна лінія роману Л. Костенко, по суті, пов'язана з людською історією Марусі та Гриця. Любов стала надзвичайно серйозним випробуванням для наших героїв, що стало причиною загибелі Гриця і немислимим страждань Марусі. Перший розділ роману присвячений роз'ясненню поведінки Марусі по відношенню до Гриця: земляки й сусіди, родичі двох молодих людей, суддівські чиновники дають свою оцінку трагічній смерті Гриця, натякаючи на чаклунські дії Марусі та злочинний задум помститися, який вона задумала через зраду коханого. І вже в першому розділі стає зрозумілою пасивна роль Марусі в тому, що трапилося: вона не давала Грицю отруйне зілля, а тільки залишила його, коли той зважився на відчайдушний крок. Кохання Марусі та Гриця зображено як романтичну історію, про яку можна складати пісні. І Маруся такі пісеньки складає і співає, як співає вона пісні про козаків, про їхню самопожертву та героїчну боротьбу за визволення рідного краю. З боку Марусі любов до Гриця – це самопожертва, готовність віддати будь-кому своє життя без залишку і бути вірною йому до останнього подиху. Тому спочатку незрозумілою, а згодом – згубною для неї виявилася новина про те, що Грицю посватали іншу наречену, Галю, за яку дають чималий посаг.

Ставлення Гриця до Марусі – це не просто закоханість, а більше захоплення нею, її голосом, її піснями. Почуття Гриця до Марусі є набагато глибшим, ніж зачарування красою дівчини. У сприйнятті Гриця Маруся – це дівчина-пісня, це голос, що звучить у його серці. Тож апогеєм розвитку сюжету роману вважаємо сцену, коли Гриць розповідає Марусі про те, як його, так би мовити, нова наречена намагалася співати в його присутності пісню Марусі: *«А заспіває – хижє та дрібне, – / мов по тарелі ложкою шкребне! / А якось раз приходжу, застаю – / заспівала пісню – при мені! – твою. / Про нашу греблю, про ті наші верби, / про дні, що душу спомином печуть. / А я збілів. А я, здається, вмер би, / аби хоч раз ще голос твій почуть!»*. З наведеного уривку можна звернути увагу на хвилювання Гриця – його внутрішній стан ілюструє синтаксична побудова фрази. У цій сповіді Гриця не має значення, чи вміла Галя співати, бо важливіше інше: вона посміла доторкнутися до струн душі Гриця, втручаючись у сакральний світ людини, чим ображає та принижує юнака. Тому він і характеризує її спів як скрегіт – йому чужі і цей голос, і це виконання, а співати в його присутності Марусину пісню –

рівносильно замаху на його людську гідність. Наведений фрагмент тексту оригіналу надзвичайно сильний і важливий для психологічної характеристики героя, а тому важливим є і переклад цих рядків.

У перекладі О. Аулова щире зізнання Гриця перекладено так: *«И вдруг запела! / С «мишкою» за ухом* / всегда уверены, что - кобзари / На самом деле - глухари, / что видают за песню грохою в брюхе. / И ладно, Бог с ней. Но слова, слова-то... / Твои слова! / При мне!.. / Ей ничего не свято»* [2; 93]. У другому вірші перекладу помічаємо «зірочку» – позначка виноски, у якій роз'яснюється: *«О тех, кто не имеет музыкального слуха, говорят, что им медведь на ухо наступил»* [2; 93]. Дійсно, існує такий вираз, а ось використане перекладачем чути ніколи не доводилося, а отже, і вважати їх тотожними не доводилося. Слово «ведмедик» у російській мові миттєво асоціюється з дитячою іграшкою, плюшевим ведмедиком, унаслідок чого російськомовний читач не зможе адекватно сприйняти текст перекладу: дівчина прийшла на побачення з дитячою іграшкою, яку чомусь тримає за вухо. Останній вірш у наведеному уривку перекладу також викликає сумніви. Чому Галя повинна сприймати як щось святе почуття Гриця до Марусі, до тієї, кого вважали його нареченою, до своєї суперниці? Можливо, цей жест – вчинок Галі і є помстою Марусі за те, що Гриць не може забути ні її пісні, ні її саму.

Наведемо варіант перекладу цього уривку, запропонований А. Лерхером: *«И дико мерзкий звук, когда поет – / Как по тарелке ложкой скребет!»* [2]. Словосполучення *«дико мерзкий звук»*, звісно, не викликає захоплення, але, на щастя, відсутній ведмедик за вухом.

Зберігаючи назву роману Л. Костенко, О. Аулов у тексті свого перекладу часто називає Марусю і Гриця – Машей і Гришей (Григорием). Вважаємо, що, не порушуючи ритмомелодіку оригінального твору, можна було залишити українські варіації імен головних героїв. Зауважимо, до речі, що перекладач А. Лернер зберігає імена героїв: Маруся і Гриць.

Архітектоніка літературного твору підпорядкована задуму автора, побудові сюжету, логіці та послідовності розгортання подій. Лише автор визначає, як слід розділити текст на частини, глави, епізоди, чи включати до його складу вставні новели й притчі та інші структурні елементи. Отже, під час перекладу деякі втрати є можливими, але вони можуть стосуватися композиції твору, якщо він перекладається в повному обсязі, а не фрагментарно. У романі Л. Костенко – дев'ять глав, кожна з яких має назву; О. Аулов не відступає від будови першоджерела, зберігаючи і кількість глав, і назви. Але звертає увагу на те, що перекладач зберігає слово *«раздел»* (розділ) для позначення структурних елементів роману, частіше використовуване в наукових опусах, як правило,

використовується слово «*глава*», тобто перекладач віддає перевагу лексичній кальці, не враховуючи існуючу традицію, якої, зауважимо, дотримується А. Лернер.

Перший розділ роману Л. Костенко називається «Якби знайшлась неопалима книга». Перекладач стикається з труднощами вже під час перекладу цієї назви через неможливість дуже точно передати російською фразу, не порушуючи при цьому ямбічний метр. Замість слова «*неопалима*» якимось іншим – *несожженная, несгоревшая, уцелевшая, неистлевшая* – спричинить втрату біблейського підтексту (*неопалимая купина*), а російськомовний аналог цього визначального поняття (*неопалимая*) містить зайвий склад, що руйнує віршований метр. О. Аулов змушений був піти на таку втрату, пропонуючи переклад назви першого розділу «*Если бы нашлась неопалимая книга*». А. Лернер запропонував інший варіант назви глави.

У поетичному творі вибір лексичних засобів часто визначається віршованим метром і розміром. Поетеса у своєму романі суворо дотримується єдиного метру і структурує текст як повторення однакових за кількістю віршів строф. Якщо в романі у віршах О. Пушкіна «Євгеній Онегін» продемонстрована гнучкість, виразність та ефективність «онегінської строфи», то говорити про формування «чураєвської строфи» застосовної до роману Л. Костенко не має підстав: трапляються строфи з 4, 6, 8, 10 віршів, але переважають чотирирядкові строфи. З повною впевненістю можна говорити щодо домінуючого ямбічного метра у вихідному тексті, незважаючи на включення уривків прози. Такі композиційні особливості першоджерела створюють певну свободу під час перекладу, допускаючи перехід із віршів на прозу в тих випадках, коли адекватне відтворення поезики оригіналу засобами російської мови порушує ритм тексту.

Гадаємо, що припустимо говорити про часткову відповідність перекладу О. Аулова таким критеріям, як еквіметрія та еквіритмія, хоча при створенні засобами іншої мови такого великого твору, як «Маруся Чурай», навряд чи варто спиратися на формальні вимоги достовірності перекладу й вважати ці моменти принциповими.

У третій строфі першого розділу перекладу О. Аулова читаємо: «*А уцелела б книга, хоть одна, – / в монастыре, на чердаке, в подполе, – / да и явилась нам по Божьей воле – / неопалима – словно купина?*» [2; 9]. У наведеному уривку перекладу абсолютно точно передається зміст фрази вихідного тексту. Перекладач обрав римою до слова *воля* слово *подполе*; але в російській мові слово *подпол* має наголос на першому складі, отже, якщо прочитати текст із дотриманням орфоепічних норм, то рима буде втрачена. Однак слід зауважити, що й в оригіналі трапляються відхилення від орфоепічних норм (наприклад, рима *горище – пожарище*), тому перекладач цілком може орієнтуватися на ритмо-мелодійні особливості вихідного тексту, пропонуючи ту чи іншу римопару.

Беручи до уваги колосальну експресивність глави «Страта» в романі Л. Костенко, наведемо ще один характерний, на нашу думку, приклад. Трагічними нотами звучить сцена, коли Марусю ведуть на страту, а паралельно описується юрба людей, у якій багато хто зі співчуттям сприймає те, що відбувається, але є й ті, хто зі злим задоволенням очікують на страту «відьми». О. Аулов включає у свій переклад такий текст: *«Шла она. Летели взглядов камни / и круги спасательные слов./ Кто в душе бил Авель, кто бил Каин,/ кто и тем, и этим бить готов»* [2; 120]. Тут очевидно «непопадання» в колорит епохи: про які рятувальні кола може йтися у XVII столітті? До того ж, у Л. Костенко не згадуються імена синів Адама і Єви, і біблійський сюжет братовбивства не має жодного відношення до Марусі та змісту роману загалом. Тобто перед нами приклад перекладацької вольності – додавання тексту «від себе».

Аналогічний приклад вольності в перекладі О. Аулова: *«Одни кричат: «От можна и до можна!»* [2; 143], і далі дана виноска-коментар: *«От моря до моря – выражение о планах сознания Великой Польши от Балтийского до Черного морей»* [2; 143]. Торкаючись стилістичного оформлення коментаря, зауважимо, що включення до тексту іншомовних слів (у даному випадку – польських) є стилістичним забарвленням, і якщо такого немає у вихідному тексті, а у Л. Костенко такого виразу ще не існує, то невдалим можна вважати й власне рішення перекладача.

Висновки. Таким чином, вибірковий зіставний аналіз оригінального тексту й перекладу О. Аулова стверджує те, що власних доповнень, дійсно, багато, і, можливо, саме тому перекладач наполягає на тому, що його переклад – вільний. На мою думку, переклад О. Аулова не стане вагомою подією в російській культурі та увійде в російськомовний літературний простір, залишаючись індивідуально-авторським експериментом. Перекладач О. Аулов у передмові до своєї книги мотивує звернення до роману «Маруся Чурай» прагненням донести до російськомовних читачів високу поезію Л. Костенко – завдання почесне і дуже важливе. Однак немає впевненості в тому, що вільна інтерпретація класичного твору української літератури зацікавить російськомовних читачів, оскільки має суттєві недоліки.

Література

1. Гриценко П. Ідіолект і текст. Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: Зб. наук. праць, присвячен. 70-річчю від дня народження професора С. Я. Єрмоленко. Київ, 2007. С. 16–43;
2. Костенко Л. Маруся Чурай. Роман у віршах. Вільний переклад з української Олексія Аулова. Харків: Майдан, 2012. 184 с.

3. Костенко Л. Маруся Чурай / Переклад А. Лернера. URL: <https://litsovet.ru/litsovet/574233-marusya-churay>

4. Мозговий В. І. Проблеми адекватності перекладу у зв'язку з сучасним статусом мов в Україні. *Вісник СумДУ. Серія Філологія*. №1. 2007. Т. 2. С. 135 – 140;

5. Русанівський В.М. Світогляд і мова. *Мовознавство*, 1989, №2, С. 3;

6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2011. 844 с.

7. Теорія і практика перекладу. Український науковий збірник. Київ: Вища школа, 1994. С.105-110.